

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ДУКА ТЕТЯНА МИКОЛАЇВНА

УДК [37(09)(477)](043.3)

**ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ
ПІОНЕРСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ
(60-ті роки ХХ ст.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Умань – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, доцент
Коляда Наталія Миколаївна,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини,
професор кафедри соціальної педагогіки,
соціальної роботи та історії педагогіки;

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Федяєва Валентина Леонідівна,
Херсонський державний університет,
проректор з наукової роботи;
професор кафедри педагогіки та психології

кандидат педагогічних наук
Москаленко Олександр Миколайович,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка,
викладач кафедри математичного аналізу
та інформатики.

Захист відбудеться «01» квітня 2015 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 74.053.01 в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини за адресою: 20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини: 20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2.

Автореферат розіслано 28 лютого 2015 р.

В.о. ученого секретаря
спеціалізованої вченої ради

О.В. Браславська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Одним із пріоритетних напрямів сучасної освіти в Україні є навчання і виховання підростаючого покоління на засадах національної свідомості, громадянськості, патріотизму. Формування особистісних якостей громадянина України, виховання демократичного світогляду є основною метою громадянського виховання, про що наголошується в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр., Програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні (2004), Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності (2012), Програмі патріотичного виховання учнівської та студентської молоді в навчальних закладах України (2013), проекті Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015), інших державних нормативно-правових документах.

Спільним наказом Міністерства освіти і науки України, Міністерства оборони України та Міністерства внутрішніх справ України з метою виховання в учнівської та студентської молоді патріотизму і духовності, формування національної свідомості, високих моральних якостей громадянина затверджено «Програму патріотичного виховання учнівської та студентської молоді в навчальних закладах України» (2013), в якій акцентується на необхідності «...утвердження в Україні патріотизму, посилення виховної складової в загальній системі формування в учнівської та студентської молоді національної гідності, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, набуття соціального досвіду, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, інтелектуальної, правової, трудової, екологічної культури, розвиток особистісних рис громадянина Української держави...»¹.

У контексті означеного чільне місце належить вихованню у дітей та молоді любові та дбайливого ставлення до рідної землі – своєї батьківщини, її історії, поваги до народних традицій і звичаїв, фольклору, любові до рідної природи. Тому одним із пріоритетних напрямів патріотичного виховання дітей та молоді є історико-краєзнавча діяльність.

Важливими інститутами, що виконують завдання виховання громадянина, формування його соціальної активності, є дитячі та молодіжні громадські організації. З-поміж інших дитячих організацій у вітчизняній історії заслуговує на увагу досвід діяльності піонерської організації як єдиної офіційно визнаної в радянський період, яка об'єднувала дітей різного віку і виконувала державне завдання з їх виховання та розвитку.

Вагоме місце серед усіх напрямів діяльності піонерської організації належить історико-краєзнавчій – потужному джерелу вивчення історії, культури свого краю. Апогеєм такої діяльності були повоєнні роки, коли збільшилася кількість знедолених людей, які потребували допомоги. Шефство передбачало знання історії родини, а це спонукало піонерів до копіткої

---

¹ Програма патріотичного виховання учнівської та студентської молоді в навчальних закладах України [Електронний ресурс] / Наказ Міністерства освіти і науки України, Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України. – Режим доступу : www.mon.gov.ua.

пошукової роботи, результатом якої ставало встановлення пам'ятних знаків на місцях воєнних дій, збір і фіксація спогадів їх учасників, ведення літописів та ін. Середина 60-х років ХХ ст. позначена запровадженням до рангу державних свят 9 Травня – Дня Перемоги, що також значно активізувало піонерську роботу, урізноманітнило її зміст і напрями. Саме тому цей хронологічний період потребує ґрунтовного дослідження в аспекті залучення дітей та підлітків до історико-краєзнавчої роботи.

Окремі аспекти досліджуваної проблеми знайшли своє відображення у працях зарубіжних і вітчизняних мислителів, педагогів різних епох (Я. Коменський, Г. Сковорода, Ж.–Ж. Руссо, О. Духнович, М. Пирогов, І. Срезневський, К. Ушинський, Т. Шевченко, М. Драгоманов, С. Русова, М. Грушевський, А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін.).

Питання необхідності знання рідного краю розробляли В. Антонович, Д. Багалій, Н. Дашкевич, Н. Молчановський та ін. Прогресивним педагогам зміст освіти уявлявся лише у сукупності зі знаннями про свій край, особливості життєдіяльності його населення (Х. Алчевська, М. Аркас, С. Васильченко, Я. Головацький, М. Корф, Т. Лубенець, С. Сірополко, Й. Федькович, І. Франко та ін.).

Розкриттю історико-педагогічних проблем сприяє широкий спектр сучасних досліджень провідних учених в галузі освіти і виховання – О. Адаменко, Л. Березівської, І. Беха, Л. Ваховського, Н. Гупана, Н. Дічек, Т. Кочубей, Т. Кузнець, В. Кузя, О. Москаленка, О. Петренко, Л. Пироженко, Н. Побірченко, О. Сухомлинської, В. Федяєвої та ін.

В історико-філософському аспекті проблеми краєзнавства торкаються В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремень та ін.

Теоретико-методичні засади історико-краєзнавчої роботи обґрунтовано в працях О. Баркова, В. Борисова, М. Костриці, М. Мілонова, І. Пруса та ін.

Дослідниками в галузі історико-краєзнавчої роботи нагромаджено значний науковий і емпіричний досвід розгортання, тенденцій розвитку та функціонування її організаційно-педагогічних форм. У ряді сучасних досліджень питання історико-краєзнавчої роботи висвітлено при вивченні інших проблем освіти і виховання молоді (М. Євтух, Є. Пасічник, Г. Пустовіт, О. Самоплавська, М. Соловей, О. Столяренко та ін.); розкрито особливості дидактичного аспекту означеної проблеми (М. Откаленко, Н. Савченко та ін.); розроблено засади туристсько-краєзнавчої роботи (М. Костриця, М. Крачило, О. Браславська та ін.).

Науковий доробок з вивчення історії становлення дитячих організацій, об'єднань загалом та діяльності піонерської організації на різних етапах історичного розвитку становлять праці Л. Алієвої, М. Басова, М. Богуславського, А. Кирпичника, Н. Коляди, Р. Литвак, Е. Мальцевої, О. Наровлянського, І. Руденко, О. Сорочинської, Е. Титової, Т. Трухачової та ін.

Проте історіографічний аналіз проблеми свідчить про недостатню дослідженість історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації в Україні, що спонукає до подальшого вивчення і творчого використання набутого досвіду в умовах соціально-педагогічних перетворень у сучасній Україні. Тому історико-краєзнавча діяльність піонерської організації України в 60-ті роки

XX ст. має стати предметом уважного наукового вивчення, оскільки її багатий позитивний досвід, безумовно, вартий наслідування у процесі розбудови української системи освіти, зокрема в організації позашкільної роботи, волонтерського руху тощо.

Отже, актуальність означеної проблеми та недостатній рівень її наукової розробленості в історико-педагогічній науці зумовили вибір теми дослідження – **«Історико-краєзнавча діяльність піонерської організації України (60-ті роки XX ст.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження є складовою наукової теми кафедри соціальної педагогіки, соціальної роботи та історії педагогіки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини «Актуальні проблеми історико-педагогічного знання» (державний реєстраційний номер 0111U009198) та держбюджетної теми «Розвиток дитячого руху в Центральній Україні (друга половина XIX – XX ст.)» (державний реєстраційний номер 0110U001000), що розроблялася упродовж 2010–2012 років. Тему дослідження затверджено на засіданні вченої ради Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 13 від 23.05.2011 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 6 від 14.06.2011 р.).

Мета дослідження – виявити і розкрити організаційно-педагогічні засади історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України у 60-ті роки XX ст.

Відповідно до теми та мети визначено такі **задачі дослідження**:

1. Проаналізувати історіографію проблеми та джерельну базу дослідження.
2. Висвітлити процес становлення та розвитку історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України та розкрити її нормативне забезпечення у 60-ті роки XX ст.
3. Охарактеризувати зміст, напрями і форми історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України в досліджуваній період.
4. Розкрити навчально-методичне та інформаційне забезпечення історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України у 60-ті роки XX ст.

Об'єкт дослідження – діяльність піонерської організації в Україні у 60-ті роки XX ст.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні засади історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України у досліджуваній період.

Методи дослідження. Для розв'язання задач дослідження використовувався комплекс взаємопов'язаних методів:

– конкретно-пошуковий (здійснено теоретичний аналіз, синтез, систематизація і класифікація архівних документів та друкованих джерел із досліджуваної проблеми);

– логіко-історичний аналіз (проаналізовано матеріали педагогічних видань, навчально-методичну літературу, нормативні документи, що регулювали історико-краєзнавчу діяльність піонерської організації

досліджуваного періоду, архівні документи, статистичні відомості, що характеризують діяльність піонерської організації у 60-ті роки ХХ ст.);

– конструктивно-генетичний (висвітлено суспільно-політичні, соціально-економічні, культурно-національні передумови становлення і розвитку історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації в Україні у досліджуваній період);

– порівняльно-зіставний (порівняно події, явища і факти, простежено генезу поглядів на означену проблему);

– історико-ретроспективний (схарактеризовано особливості розвитку змісту, напрямів і форм історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України в 60-ті роки ХХ ст.);

– історико-типологічний (показано своєрідність явища, що досліджується, та розроблено його типологію).

Територіальні межі дослідження відповідають адміністративно-територіальній приналежності України у 60-ті роки ХХ ст., а саме – території Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 60-ті роки ХХ ст. – період піднесення історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації в Україні як окремого соціально важливого історико-педагогічного феномену. *Нижня хронологічна межа* – 1959–1960 рр. – зумовлена початком масової історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України. Пошукові операції щодо героїв війни, місць розташування партизанських загонів, відомих боїв спричинили появу масового руху пошукових піонерських загонів. З метою організації та спрямування діяльності піонерської організації Центральною радою Всесоюзної піонерської організації ім. В. І. Леніна були прийняті постанови «Об улучшении работы внешкольных учреждений» (1959) та «О дальнейшем развитии инициативы и самодеятельности во Всесоюзной пионерской организации им. В. И. Ленина» (1960), які визначили необхідність вирішення завдань тогочасного становища дітей відповідно до подій у державі через патріотичне виховання підростаючого покоління на героїчному минулому країни. *Верхня хронологічна межа* – 1969 р. – зумовлена Постановою Всесоюзної центральної ради професійних спілок «О состоянии воспитательной и культурно-массовой работы» (1969), в якій наголошувалося на необхідності та першочерговості залучення юнаків і дівчат у гуртки та клуби за інтересами, спортивні секції, розвиток туризму, підвищення ідейного і художнього рівня самодіяльності тощо, що змінило офіційну траєкторію виховної роботи з дітьми та молоддю та відповідно становить предмет окремого історико-педагогічного дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *вперше* виявлено і розкрито організаційно-педагогічні засади історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України у 60-ті роки ХХ ст., що охоплюють: історію становлення та розвитку історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України, її нормативне забезпечення (постанови, накази, інструктивно-методичні листи тощо), зміст (реалізовувався через низку історико-краєзнавчих заходів: всесоюзні, республіканські та обласні краєзнавчі ігри, походи, акції, операції, естафети, рейди; марші червоних слідопитів;

робота вуличних експедиційно-пошукових загонів, екскурсійно-туристична робота в літній період; створення експозицій та музеїв тощо), напрями (вивчення історії свого краю; вивчення минулого країни; вивчення життя і діяльності відомих земляків; вивчення життя і діяльності відомих людей країни; пошук імен та останків загиблих воїнів у роки Великої Вітчизняної війни; вивчення історії буднів; вивчення історії створення піонерської та комсомольської організацій населених пунктів, в яких проживали піонери; топоніміка; вивчення інтернаціональних та прикордонних зв'язків республіки; охорона та збереження історико-культурних пам'яток та природних багатств краю; популяризація історико-краєзнавчих надбань рідного краю серед жовтенят, батьків та земляків), форми (масові, групові, індивідуальні), навчально-методичне та інформаційне забезпечення;

– *удосконалено* наукове знання про історіографію проблеми та джерельну базу дослідження; *уточнено* змістове наповнення поняття «історико-краєзнавча діяльність» (всебічне, комплексне вивчення природи, історії, етнографії, культури рідного краю, їхніх взаємозв'язків, закономірностей розповсюдження, функціонування й розвитку; галузь інтегрованих історико-краєзнавчих знань й особлива цілісна система, що була однією з ланок шкільної освіти, позаурочної організації підлітків (піонерів) та їх індивідуальної культури загалом);

– *подальшого розвитку набуло* висвітлення історії діяльності піонерської організації України в досліджуваний період.

До наукового обігу введено маловідомі та невідомі архівні документи, історичні факти, пов'язані з історико-краєзнавчою діяльністю піонерської організації України у 60-ті роки ХХ ст.

Практичне значення одержаних результатів. Фактичний матеріал, теоретичні положення і висновки дослідження, систематизовані та узагальнені положення, джерельна база можуть стати основою для подальших наукових розвідок з історії педагогіки, історії України; для розширення, доповнення та оновлення змісту навчальних курсів «Історія педагогіки», «Теорія та історія соціального виховання», «Теорія та методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями в Україні», «Методика організації волонтерського руху»; для написання підручників, посібників навчально-методичної літератури з історії педагогіки, позашкільного виховання.

Результати дослідження використовуються у роботі Науково-дослідного центру педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування МОН України та НАПН України при Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини.

Результати дослідження *впроваджено* у навчальний процес Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (довідка про впровадження № 1278 від 18.11.2014 р.), Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського (довідка про впровадження № 251/1540 від 01.12.2014 р.), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка про впровадження № 1538/01 від 29.09.2014 р.), Гайсинського районного Будинку школярів та молоді (довідка про впровадження № 3944/01-55/33 від 25.11.2014 р.).

Джерельна база дослідження. Фактологічний матеріал дослідження становлять:

– документи вітчизняних архівів: *Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Київ* (фонди: № 2 – фонд Кабінету Міністрів України, № 166 – фонд Міністерства освіти України, № 582 – фонд Державного комітету статистики України (Держкомстат України), № 4715 – фонд Республіканських станцій по позашкільній роботі з учнями загальноосвітніх шкіл Міністерства освіти УРСР, № 5111 – фонд Українського національного інформаційного агентства; № 2605 – фонд Української республіканської ради професійних спілок); *Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Київ* (фонди: № 7 – фонд ЦК ЛКСМУ, № 311 – фонд партійного комітету Міністерства освіти УРСР); *Державного архіву Черкаської області* (фонди: Р-79 – фонд Виконавчого комітету Смілянської районної Ради народних депутатів, м. Сміла Черкаської області; Р-539 – фонд Виконавчого комітету Чигиринської районної Ради народних депутатів, м. Чигирин Черкаської області; Р-2565 – фонд Черкаської обласної станції юних туристів, Р-2615 – фонд Черкаського обласного телерадіокомітету, Р-2567 – фонд Черкаського обласного відділу народної освіти, Р-4178 – Обласна редакційна колегія 24 тому «Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область», Р-4286 – фонд Черкаської обласної станції юних натуралістів);

– фонди Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, Державної науково-технічної бібліотеки, Черкаської обласної бібліотеки для дітей та ін.;

– періодичні видання 60-х років ХХ ст., зокрема *журнали* – «Советская педагогика» (1960–1970), «Вожатый» (1960–1969), «Пионер» (1960–1969), «Пионерія» (1962) та ін.; *газети* – «Зірка» (1962), «Юный ленинец» (1960–1969), «Пионерская правда» (1960–1969) та ін.

– документи уряду УРСР та СРСР у галузі освіти: збірники Міністерства освіти, звіти, інструктивні та інформаційно-методичні листи керівних органів освіти тощо; статистичні відомості, збірники документів, навчально-методична література, спогади, праці вітчизняних та зарубіжних науковців, матеріали історико-педагогічних досліджень (автореферати, дисертації, монографії), довідково-бібліографічна література.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження висвітлювалися у виступах на конференціях і семінарах різного рівня, а саме: *міжнародних* – «Дитинство і сучасний світ: питання теорії і практики» (Умань, 2012), «Дитинство. Освіта. Соціум» (Київ, 2012), «Історико-краєзнавче дослідження: традиції та інновації» (Суми, 2013); *всукраїнських* – «Розвиток вітчизняного та зарубіжного дитячого руху: історія і сучасність» (Умань, 2011, 2012), «Українська педагогіка 1920-х років – сучасні оцінки і виміри» (Умань, 2012), «Вища педагогічна освіта України: історичний досвід та сучасні євроінтеграційні процеси» (Глухів, 2012), «Здоров'я дитини – основа майбутнього життя людини» (Умань, 2013), «Актуальні проблеми сучасного українського дошкільця» (Миколаїв, 2013), «Історико-філософські дослідження молодих учених» (Суми, 2014), «Влив навколишнього середовища на

особистість дитини» (Умань, 2014), «Актуальні проблеми сучасних історико-педагогічних досліджень шкільної освіти» (Київ, 2014); *науково-методичних семінарах* – «Дитячий і молодіжний рух як інститут соціалізації дітей та молоді: стан та перспективи розвитку» (Умань, 2011, 2012), «Права дитини: від витоків до сьогодення» (Умань, 2011, 2012), Всеукраїнський науково-методичний семінар для науковців, практичних працівників та студентів (Умань, 2013), «Черкащина – земля Тараса: від витоків до сьогодення» (Умань, 2013), «Психолого-педагогічний супровід розвитку дитини у загальноосвітніх закладах» (Умань, 2014); на засіданнях кафедри соціальної педагогіки, соціальної роботи та історії педагогіки, кафедри теорії та методик дошкільної освіти, звітних наукових конференціях Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (2011–2014).

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 13 одноосібних публікаціях, з яких 8 відображають основні наукові результати дисертації (2 – у зарубіжних фахових наукових виданнях), 2 – апробаційного характеру, 3 – додатково відображають результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (336 найменувань, із них 42 архівних джерела), 11 додатків на 48 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 277 сторінок. Основний текст – 193 сторінок. Робота містить 5 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми; визначено мету, задачі, об'єкт, предмет дослідження; розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів; визначено територіальні, хронологічні межі та схарактеризовано джерельну базу дослідження; подано відомості про апробацію результатів, публікації, структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі** – «*Теоретичні основи дослідження*» – здійснено аналіз історіографії проблеми та джерельної бази дослідження; висвітлено процес становлення та розвитку історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України.

З'ясовано, що питання історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України у 60-х роках ХХ ст. стало предметом дослідження ще в означені роки. Цей процес триває і нині. На основі здійсненого аналізу історіографічні праці з досліджуваної проблеми подано за трьома хронологічними періодами:

I період – радянський (1960-ті роки – 1991 рік): «Смена комсомола: документы, воспоминания, материалы по истории Всесоюзной пионерской организации имени В. И. Ленина, 1917–1962 гг.» (В. Яковлев, 1962), «Форми і засоби піонерської роботи поза школою» (Е. Марієнгоф, 1962), «Год за годом» (О. Гусев, 1964), «Воспитание в пионерском отряде: вопросы содержания и методики работы» (Б. Ширвиндт, 1968), «Страницы истории юных ленинцев: материалы для бесед (І. Гордін, Б. Зумакулов, 1976), «Практикум по истории ВЛКСМ и Всесоюзной пионерской организации имени В. И. Ленина» (М. Басов, 1984), «Теория и методика пионерской работы» (В. Лебединський,

1985), «История Всесоюзной пионерской организации имени В. И. Ленина в хронике дат и событий (В. Криворученко, 1985), збірники документів, спогадів, статей, фотографій «Піонерія України 1917–1941» (1979) та «Піонерія України 1941–1982» (1983); дисертаційні дослідження – І. Прус (1961), К. Радіна (1975), В. Раков (1990) та ін.;

II період – пострадянський (1991–2000 роки): «Шкільна краєзнавчо-туристична робота» (М. Костиця, В. Обозний, 1995), «Краєзнавство і туризм» (О. Браславська (Тімець), 1999) та ін.; дисертаційні дослідження – В. Кудинов (1994), Д. Лебедев (1998), М. Горбова (1999) та ін.;

III період – сучасний – (з 2000 року – до сьогодні): «Туристсько-краєзнавча робота у вищому педагогічному навчальному закладі: організаційні та методичні аспекти» (О. Браславська (Тімець), В. Серебрій, Ю. Грабовський, А. Шипко, 2006), словник-довідник «Детское движение» (2005), «Дитячі об'єднання України у вимірах минулого та сучасного» (Р. Охрімчук, 2006), «Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями України» (О. Лісовець, 2011) та ін.; дисертаційні дослідження – М. Соловей (2000), О. Браславська (Тімець) (2001), В. Обозний (2002), Л. Іванова (2005), М. Костиця (2007), Н. Коляда (2013) та ін.

Крім означеного вище поділу за хронологічним принципом, історіографічні праці з проблеми дослідження згруповано за тематичним принципом, а саме:

I група – *нормативно-правова література* (збірники матеріалів з'їздів, конференцій, пленумів ЦК КПРС, партійно-урядових постанов; спільних документів ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ЦК ВЛКСМ і ВЦ РПС; збірники постанов Верховної Ради, засідань бюро і секретаріату ЦК ВЛКСМ, відомчих документів тощо) *та науково-методична література* (збірники Центрального та регіональних штабів Всесоюзних походів місцями революційної, бойової та трудової слави; книги, брошури, фотоальбоми тощо);

II група – *періодичні видання: центральні* (серед яких: урядові («Ведомости съездов народных депутатов и Верховного Совета СССР», «Комсомольская правда», «Вести», «Правда», «Вокруг света»); дитячі (газети «Зірка», «Юный ленинец», «Пионерская правда»; журнал «Пионер» та ін.); педагогічні (журнали «Внешкольник», «Воспитание школьников», «Народное образование», «Викладання історії в школі», «Советская педагогика», «Вожатый»); *регіональні* («Черкаська правда», «Молодь Черкащини» та ін.);

III група – *художня, художньо-публіцистична та педагогічна література* (для піонерів, про піонерів та піонерську організацію: «О пионерской организации» (1972), «Піонерія України 1917–1941» (1979), «Піонерія України 1941–1982» (1983), «Пионерская романтика» (В. Сухомлинський, 1965), «Воспитание личности в советской школе» (В. Сухомлинський, 1965), «Наша добрая семья (Записки пионервожатого)» (В. Сухомлинський, 1967), «Серце віддаю дітям» (В. Сухомлинський, 1968) та ін.);

IV група – *науково-дослідна література*: матеріали досліджень науковців-краєзнавців та дослідницьких піонерських загонів («Історико-краєзнавча позакласна робота в школі» (В. Петренко, 1962), «Экскурсионная работа по

истории» (А. Родін, Ю. Соколовський, 1965), «Краеведение» (К. Строев, 1967), «Краеведческая работа в начальных классах» (1977), «Туристсько-краєзнавча робота в школі» (М. Костриця, 1985), «Историческое краеведение» (Г. Матюшин, 1987), «Краєзнавство і туризм» (М. Крачило, 1994), «Социокинетика. Лидерство в детском движении: время и ценности» (Т. Трухачова, А. Кирпичник, 2004); дисертаційні дослідження з питань історико-краєзнавчої роботи дітей та молоді (В. Бугрій, І. Дзюбенко, І. Іваненко, Т. Місостов, В. Обозний, Д. Полякова, І. Прус, І. Руденко, М. Соловей, Т. Трухачова та ін.).

Опрацювання джерельної бази дослідження (документи партійної, молодіжної та дитячої організацій; звернення, листи, накази піонерам та школярам, протоколи засідань обласних та республіканських рад; довідки голів облвно; звіти Центральної, Республіканської та обласних екскурсійно-туристичних станцій, листування з Міністерством освіти, центральними та обласними установами УРСР і обкомами комуністичної партії України та ін.), вміщених у Центральному державному архіві органів влади та управління України, Центральному державному архіві громадських об'єднань України, Державному архіві Черкаської області, дозволило науково узагальнити досвід історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України в досліджуваній період, розкрити її роль у вивченні маловідомих та героїчних сторінок в історії краю та країни.

Аналіз історіографічних праць, архівних джерел, публікацій періодичних видань, що висвітлюють історико-краєзнавчу діяльність піонерської організації у 60-ті роки ХХ ст., дав змогу простежити тенденції її становлення та розвитку, а також з'ясувати, що діяльність піонерської організації з погляду сучасності сповнена складних та суперечливих моментів. У багатьох наукових дослідженнях акцентовано на негативних аспектах та згубному впливі тогочасної тоталітарної комуністичної системи, провідником ідей якої серед дітей і підлітків була саме піонерська організація. Незважаючи на означене, основне завдання історико-педагогічного дослідження – зібрати, узагальнити та проаналізувати фактологічний матеріал, поповнити емпіричну базу з проблеми історії вітчизняного дитячого руху, з метою переосмислення тогочасного виховного досвіду із сучасних позицій, тобто об'єктивно оцінити та проаналізувати досягнення, уникнувши заангажованості в потрактуванні тих чи інших аспектів діяльності піонерської організації.

Досліджено процес становлення та розвитку історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України. З'ясовано, що на території України робота піонерської організації у 30-х роках ХХ ст. була сповнена романтизму та яскравих масових форм роботи, насамперед, у позашкільній галузі (масовий рух юних натуралістів, всесоюзні експедиції для вивчення природи рідного краю, участь у геологічних походах, збір брухту для виготовлення нової сільськогосподарської техніки тощо). У роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) поширився тимурівський рух, суть якого полягала у допомозі сім'ям фронтників; зборі металолону для танків та літаків; чергуванні в госпіталях; боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками. Кінець 40 – початок 50-х років ХХ ст. був періодом післявоєнної відбудови і піонери України брали

активну участь у відновленні зруйнованих міст і сіл.

З'ясовано, що історико-краєзнавча діяльність піонерської організації у 60-ті роки ХХ ст. набула масового характеру за рахунок залучення піонерів до всесоюзних, республіканських та обласних експедицій, маршів, походів, екскурсій, акцій, операцій тощо.

Встановлено, що цілеспрямована історико-краєзнавча діяльність піонерської організації України мала на меті вивчення героїки краю в усіх її проявах (визвольна боротьба, козаччина, партизанський рух, події років Великої Вітчизняної війни, подвиги героїв-земляків, космонавтів, митців та ін.) через залучення піонерів до участі в історико-краєзнавчих заходах, з-поміж яких: *всесоюзні експедиції* (перша експедиція – 1956–1957 рр., друга – 1958–1959 рр., третя – 1961–1962 рр., четверта – 1963–1964 рр., п'ята – 1968–1969); *міжнародна кампанія з охорони пам'яток культури* (з 1964 р.); *Рейд слави* (1964–1965 рр.); збір матеріалів для *створення музею А. Гайдара* в м. Каневі (1965–1967 рр.); *операція «Сумка Гайдара»* (навесні 1969 р.); *Всесоюзний марш піонерських загонів «Всегда готовы!»* (1969–1970 рр.) та ін.

Виявлено, що історико-краєзнавча робота піонерів проводилася систематично та була координованою керівними державними та партійними органами, структурованою та методично-керованою Центральною, Республіканською та обласними екскурсійно-туристичними станціями, методичними центрами, будинками (палацами) піонерів та школярів, педагогами, піонервожатими, громадськістю.

З погляду сьогодення назви історико-краєзнавчих заходів та девізів були інколи гіперідеологічними, проте вони були сповнені енергетики, чіткі і виважені, добре вписувалися в загальнодержавний ідеологічний контекст. Історико-краєзнавча діяльність піонерської організації була тим позитивним «джерелом інформації», за допомогою якого нове покоління виростало на позитивних героїчних прикладах з історії свого краю, народу, родини.

У дослідженні уточнено змістове наповнення поняття *«історико-краєзнавча діяльність»*, яке розглядаємо як всебічне, комплексне вивчення природи, історії, етнографії, культури рідного краю, їхніх взаємозв'язків, закономірностей розповсюдження, функціонування й розвитку; галузь інтегрованих історико-краєзнавчих знань й особлива цілісна система, що була однією з ланок шкільної освіти, позаурочної організації підлітків (піонерів) та їх індивідуальної культури загалом.

У другому розділі – *«Зміст, напрями і форми історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України (60-ті роки ХХ ст.)»* – проаналізовано нормативне забезпечення історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації; розкрито зміст історико-краєзнавчої роботи української піонерії; схарактеризовано основні напрями та форми її організації.

Встановлено, що у досліджуваний період зміст діяльності піонерської організації загалом та зокрема історико-краєзнавчої визначали відповідні нормативні документи. Здійснено аналіз постанов, положень, інструкцій, що координували історико-краєзнавчу діяльність піонерської організації України у 60-х роках ХХ ст., а саме: «Положение о Всесоюзной пионерской организации имени В. И. Ленина» (1957); постанова VI пленуму ЦК ВЛКСМ «О мерах по улучшению работы пионерской организации имени В. И. Ленина» (1957); закон

Верховної Ради СРСР «Об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в СССР» (1958); постанови Центральної ради Всесоюзної піонерської організації ім. В. І. Леніна «Об улучшении работы внешкольных учреждений» (1959), «О дальнейшем развитии инициативы и самодеятельности во Всесоюзной пионерской организации им. В. И. Ленина» (1960); наказ Президії Верховної Ради СРСР «О награждении орденом Ленина Всесоюзной пионерской организации имени В. И. Ленина в связи с ее 40-летием и за большую работу в коммунистическом воспитании детей» (1962); наказ Міністерства освіти УРСР «Про участь шкіл і позашкільних установ у міжнародній кампанії по пам'ятках культури» (1964); Постанова Бюро ВЛКСМ «О Всесоюзном туристическом походе молодежи по местам боевой славы советского народа» (1965) та ін.

З'ясовано, що любов до рідної землі, до батьківщини – була одним із найсвятіших почуттів, яке формувалося у піонерів під час історико-краєзнавчих експедицій, походів, екскурсій, операцій тощо. Зміст історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України в 60-ті роки ХХ ст. було реалізовано через широкий спектр досліджень свого краю, він був вагомим чинником патріотичного виховання підростаючого покоління, відповідно до державної політики, партійних настанов та вимог того часу. Вся історико-краєзнавча діяльність піонерської організації України організовувалася та скеровувалася ЦК комсомолу України, Республіканською радою Всесоюзної піонерської організації імені В. І. Леніна, Міністерствами освіти СРСР та УРСР, Центральною та республіканською екскурсійно-туристичними станціями, які розробляли керівні нормативні документи: постанови, накази, інструктивно-методичні листи тощо. Робота обласних екскурсійно-туристичних станцій будувалася відповідно до завдань, визначених цими документами. Обласні екскурсійно-туристичні станції розробляли та розсилали на місця умови проведення усіх історико-краєзнавчих заходів та надавали методичні вказівки щодо їх проведення.

Аналіз історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України в 60-ті роки ХХ ст. показав, що дослідницько-пошукова робота піонерів була цілеспрямованим процесом вивчення історії та героїки краю і була одним із найважливіших чинників виховання підростаючого покоління того часу.

Встановлено, що зміст історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації реалізовувався через такі історико-краєзнавчі заходи: всесоюзні, республіканські та обласні краєзнавчі ігри, походи, акції, операції, естафети, рейди; марші червоних слідопитів; роботу вуличних експедиційно-пошукових загонів, екскурсійно-туристичну роботу в літній період; створення експозицій та музеїв та ін.

Досліджено, що історико-краєзнавча діяльність піонерської організації України реалізовувався за такими основними *напрямами*:

- вивчення історії свого краю (місто, село, район, область);
- вивчення минулого країни (революційні події, події Великої Вітчизняної війни, здобутки в соціально-економічному розвитку);
- вивчення життя і діяльності відомих земляків (передовики виробництва, герої революції та Великої Вітчизняної війни, письменники,

художники та ін.);

- вивчення життя і діяльності відомих людей країни (державні діячі, герої Великої Вітчизняної війни, письменники);

- пошук імен та останків загиблих воїнів у роки Великої Вітчизняної війни;

- вивчення історії буднів (історія створення колгоспів, заводів, фабрик, шкіл, музеїв тощо);

- вивчення історії створення піонерської та комсомольської організацій населених пунктів, в яких проживали піонери;

- топоніміка (легенди і перекази про походження назв географічних об'єктів та населених пунктів);

- вивчення інтернаціональних та прикордонних зв'язків республіки (інтернаціональні клуби, тижні дружби, «прикордонні застави»);

- охорона та збереження історико-культурних пам'яток та природних багатств краю (насадження іменних парків та алей, збір інформації про історико-культурні надбання населених пунктів);

- популяризація історико-краєзнавчих надбань рідного краю серед жовтенят, батьків та земляків (організація днів пам'яті героїв, виставок, експозицій, музеїв).

Встановлено, що основними *формами* організації історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України досліджуваного періоду були:

- масові (експедиції, походи, екскурсії, вечори, олімпіади, створення краєзнавчих куточків, музеїв, зустрічі з учасниками та свідками історичних подій, краєзнавчі ігри);

- групові (гуртки, товариства, випуск стінгазет, лекторії, видання рукописних журналів);

- індивідуальні (читання літератури відповідної тематики, робота з документами, експонатами музею, підготовка рефератів, записування спогадів, створення описів пам'яток історії та культури, спостереження за оточенням, життям та побутом місцевого населення, виконання пізнавальних завдань, виготовлення наочних посібників та ін.).

З'ясовано, що історико-краєзнавча діяльність піонерської організації 60-х років ХХ ст. була пронизана героїкою подій Великої Вітчизняної війни, тому питання дослідження національних надбань ставили на друге місце, хоча й не на останнє: тривали операції та акції, присвячені вивченню життя і діяльності українських письменників (Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка та ін.); організувалися екскурсії до місць історико-героїчних подій на українських землях (битва під керівництвом Богдана Хмельницького, Максима Залізняка та ін.); вивчення пам'яток архітектури; збір інформації про народні ремесла, етнографічних матеріалів, на основі чого організувалися виставки, рукописні журнали, експозиції в краєзнавчих музеях тощо.

Аналіз змісту, напрямів та форм історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації показав, що досвід піонерської роботи неоднозначний, а це викликає труднощі, оскільки факти та події, які документально підтверджені та викладені в досліджених нами джерелах радянського періоду, не дають можливості об'єктивно висвітлити реальні суперечності і недоречності в роботі піонерської організації

України. Майже всі історико-краєзнавчі заходи (їхні назви і заклики) в роботі піонерської організації були ідеологічно спрямовані. Проте беззаперечним є те, що вивчення історико-краєзнавчих надбань та подвигів земляків формувало в піонерів почуття гордості за свій край, повагу до старшого покоління, до людей праці через збір інформації, яка передавалася наступним поколінням.

У третьому розділі – *«Навчально-методичне та інформаційне забезпечення історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України*

у 60-ті роки ХХ ст.» – досліджено навчально-методичний супровід підготовки піонерських та педагогічних кадрів до організації історико-краєзнавчої роботи; здійснено аналіз основних джерел історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України та розкрито особливості її висвітлення на сторінках періодичних видань досліджуваного періоду.

Визначено, що масова історико-краєзнавча діяльність в усьому СРСР та УРСР зокрема потребувала нових навчально-методичних підходів, нових способів організації тематичних походів, екскурсій, естафет, конкурсів, туристських вечорів, акцій тощо. Тому підготовка педагогічних та піонерських кадрів до організації історико-краєзнавчої роботи піонерів України здійснювалася як на рівні загальноосвітньої, середньо-спеціальної, так і вищої школи.

Встановлено, що з переходом загальноосвітньої школи на 11-річну програму навчання було створено педагогічні класи, де здійснювалася підготовка старших піонервожатих. Після ліквідації 11-річного терміну навчання у загальноосвітніх школах було організовано 10-місячні педагогічні курси (1967). Після заснування піонерських факультетів у педагогічних інститутах і відділень у педагогічних училищах та на підставі «Положення о старшем и отрядном пионерском вожатом Всесоюзной пионерской организации имени В. И. Ленина» (1967), курси було закрито.

Недостатня розробленість питання історико-краєзнавчої роботи в умовах школи привела до переходу управління шкільним краєзнавством до дитячих туристсько-екскурсійних станцій, які виконували функції організаторів. Єдиного керівного центру не було, що також негативно позначалося і на навчально-методичному забезпеченні історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації у досліджуваній період.

З'ясовано, що джерела історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України в 60-ті роки ХХ ст. були важливим чинником не лише ідейно-політичного, а й морального, трудового, естетичного, екологічного та фізичного виховання підростаючого покоління, сприяли розширенню світогляду, розвитку пізнавальних інтересів, залученню дітей до творчості, формуванню інтелектуальних та практичних умінь, необхідних у виборі майбутньої професії та були предметом історико-краєзнавчих досліджень. З-поміж джерел історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації в досліджуваній період виокремлюємо такі: *матеріальні* (археологічні знахідки; етнографічні пам'ятки; пам'ятки історії, культури та архітектури; пам'ятники скульптури та архітектури малих форм; мистецтво); *письмові* (літературні джерела; періодика; видання довідкового характеру, статистичні джерела; архівні документи; літописи, щоденники; листи, спогади); *усні* (усна народна

творчість, розповіді-спогади, бесіди-зустрічі, пісні, легенди, перекази, казки); *наочно-образні* (археологічні матеріальні знахідки, фото- і кіноматеріали, звуко- та відеозаписи, нагороди, предмети побуту і трудових подвигів).

Встановлено, що майже всі згадані вище зразки історико-краєзнавчих досліджень піонери збирали та вивчали для створення експозицій у *шкільних музеях*. Виготовлені колекції, експонати та графічно оформлені матеріали ставали основою для створення шкільного краєзнавчого музею (природні, історичні, господарські, культурні та побутові експонати, зібрані або виготовлені піонерами), в якому діяли такі відділи: природа рідного краю, історія рідного краю, господарство, культура і побут населення, дитячий туризм та ін.

Пошуково-дослідницька діяльність піонерів спрямовувалася на навколишні краєзнавчі об'єкти: *адміністративно-політичні* – населені пункти, район, область, регіон; державні, політичні, громадські організації; *економічно-господарські* – завод, фабрика, колективне господарство, об'єкти транспорту, зв'язку тощо; *історичні* – пам'ятники, меморіали, заповідники; *освітні та культурно-мистецькі* – навчальні заклади, бібліотеки, театри, музеї; *природні* – урочища, ліси, гори, ріки та ін.

Пошук історико-краєзнавчих джерел, під час якого відбувався збір матеріалів для краєзнавчих експозицій, потребував системності, плановості в роботі та ретельного оформлення результатів, що сприяло нагромадженню вагомому матеріалу пізнавального характеру та водночас справляло позитивний виховний вплив.

З'ясовано, що пошукову роботу під час історико-краєзнавчих заходів проводили за допомогою таких *методів збору* історико-краєзнавчого матеріалу: особистого ознайомлення з предметами матеріальної культури і порядком їх фіксації; спостереження за повсякденним життям місцевого населення; опитування населення.

Ознайомлення та вивчення історико-краєзнавчих джерел здійснювалося за допомогою *методів дослідження* історико-краєзнавчих джерел: *літературного* – відбір і аналіз літературних джерел, що стосуються об'єкта вивчення; *статистичного* – вивчення кількісних показників у характеристиці краєзнавчих об'єктів і явищ; *візуального (спостереження)* – узагальнення власних спостережень під час дослідження краєзнавчого об'єкта (бесіди з місцевими жителями, працівниками органів державної влади, спеціалістами господарства, культури й освіти, свідками подій, науковими працівниками тощо); *картографічного* – особливої форми просторового моделювання, яке цілеспрямовано відображає об'єкти, явища, зв'язки і взаємозалежності; *анкетного* – письмового або усного опитування місцевих краєзнавців і жителів для збору масового матеріалу; *описового* – ведення літописів; *фотографування* – фіксація найцікавіших епізодів і важливих документів проведеної роботи; *експедиційного* – проведення експедицій для активізації пошукової роботи.

Різноманіття історико-краєзнавчих джерел давало змогу піонерам отримувати, досліджувати та ретельно вивчати сукупність фактів та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями та місцями, де було виявлено окремі факти. Порівняльний аналіз історико-краєзнавчих джерел

допомагав проникати в сутність явищ, перевіряти достовірність фактів, виявляти їхню типовість, давати об'єктивну оцінку.

Встановлено, що висвітленню історико-краєзнавчих заходів, які проводили або брали в них участь піонери, тогочасна радянська преса, зокрема педагогічна та дитяча періодика, приділяла значну увагу. Виокремлено такі групи періодичних видань досліджуваного періоду: *центральні* (урядові – публікували накази, рішення, постанови уряду, телеграми, щоденний огляд-хроніку суспільного та економічного життя, листи і кореспонденції до редакції тощо; дитячі та педагогічні – висвітлювали основні загальнодержавні питання, містили значний фактичний матеріал та мала загальне призначення) та *регіональні* – спрямовані на розкриття та висвітлення місцевих питань загальнодержавного значення.

У дослідженні насамперед використано матеріали *дитячої* періодики 60-х років ХХ ст. (журнали «Пионер», «Костёр», «Пионерія», газети «Юный ленинец», «Пионерская правда», «Зірка»), а також фахові *педагогічні* видання (журнал «Советская педагогика», «Радянська школа» та ін.).

З'ясовано, що через публікації у дитячій та педагогічній пресі 60-х років ХХ ст. здійснювалися спроби залучати підлітків до участі в експедиціях та розшуку невідомих імен героїв Великої Вітчизняної війни, висвітлювалася їхня участь у встановленні меморіальних дощок, відкритті обелісків, музеїв, прослідковувалися тенденції розвитку історико-краєзнавчої діяльності піонерів. Матеріали, які публікувалися в періодичних виданнях з досліджуваної теми, черпали інформацію як безпосередньо з життя піонерів, так і з повідомлень власних дитячих кореспондентів.

У результаті дослідження організаційно-педагогічних засад історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України у 60-ті роки ХХ ст. встановлено, що вивчення історико-краєзнавчих надбань та подвигів земляків формувало у дітей почуття гордості за свій край, повагу до старшого покоління, до людей праці, прагнення до позитивних дій завдяки збиранню інформації, яка передавалася наступним поколінням.

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнено і запропоновано новий підхід до вирішення важливого й актуального завдання, що полягає у виявленні та розкритті організаційно-педагогічних засад історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України у 60-ті роки ХХ ст. Результати дослідження засвідчили досягнення мети й розв'язання поставлених задач, що дало змогу зробити відповідні висновки:

1. Історіографічний аналіз проблеми історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України у 60-ті роки ХХ ст. здійснено за трьома хронологічними періодами: I період – радянський (1960-ті роки – 1991 рік); II період – пострадянський (1991 – 2000 роки); III період – сучасний – (з 2000 року – до сьогодення). Історіографічні праці кожного періоду виокремлено в тематичні групи: I група – нормативно-правова (збірники партійно-урядових постанов відомчих документів і т.п.) та науково-методична (збірники Центрального та регіональних штабів Всесоюзних походів; брошури, фотоальбоми і т.п.) література;

II група – періодичні видання центральні (урядові, дитячі, педагогічні) та регіональні; III група – художня, художньо-публіцистична та педагогічна література (для піонерів та про піонерську організацію); IV група – науково-дослідна література (матеріали досліджень науковців-краєзнавців та дослідницьких піонерських загонів).

Джерельну базу дослідження становлять архівні документи Центрального державного архіву органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Державного архіву Черкаської області: документи партійних, молодіжних і дитячих організацій; звернення, листи до дітей, накази піонерам та школярам, протоколи засідань обласних та республіканських рад; довідки голів облвно; звіти Центральної, Республіканської та обласних екскурсійно-туристичних станцій, листування обласних та районних відділів освіти з Міністерством освіти, центральними та обласними установами УРСР і обкомами комуністичної партії та ін. Використання названих джерел дало змогу проаналізувати та науково узагальнити досвід історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України в досліджуваній період.

2. Висвітлено процес становлення та розвитку історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України, яка була цілеспрямованою і мала на меті вивчення героїки краю в усіх її проявах (визвольна боротьба, козаччина, партизанський рух, події в роки Великої Вітчизняної війни, подвиги героїв-земляків, космонавтів, митців та ін.) через залучення піонерів до історико-краєзнавчих заходів, якими були: всесоюзні експедиції (1956–1969); міжнародна кампанія з охорони пам'яток культури (з 1964 р.); Рейд слави (1964–1965); збір матеріалів для створення музею А. Гайдара в м. Каневі (1965–1967); операція «Сумка Гайдара» (навесні 1969 р.); Всесоюзний марш піонерських загонів «Всегда готовы!» (1969–1970) та ін.

Розкрито нормативне забезпечення історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України у 60-ті роки ХХ ст.: постанови, накази, інструктивно-методичні листи тощо. З'ясовано, що історико-краєзнавчу діяльність піонерської організації України в досліджуваній період координував Центральний Комітет комсомолу України, Республіканська рада Всесоюзної піонерської організації імені В. І. Леніна, Міністерства освіти СРСР та УРСР, Центральна та Республіканська екскурсійно-туристичні станції.

3. Охарактеризовано зміст, напрями і форми історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України в досліджуваній період.

Встановлено, що зміст історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України мав героїко-патріотичне, військово-патріотичне, ідеологічне та пошукове спрямування, що було зумовлено політикою держави, керівної партії, вимогами часу та реалізувався через такі історико-краєзнавчі заходи: всесоюзні, республіканські та обласні краєзнавчі ігри, походи, акції, операції, естафети, рейди; марші червоних слідопитів; робота вуличних експедиційно-пошукових загонів, екскурсійно-туристичну робота в літній період; створення експозицій та музеїв та ін.

Історико-краєзнавча діяльність піонерської організації України здійснювалася за такими основними напрямками: вивчення історії свого краю (міста, села, району, області); вивчення минулого країни (революційні події,

події Великої Вітчизняної війни, здобутки в соціально-економічному розвитку країни); вивчення життя і діяльності відомих земляків (передовики виробництва, герої революції та Великої Вітчизняної війни, письменники, художники та ін.); вивчення життя і діяльності відомих людей країни (державні діячі, герої, письменники; пошук імен та останків загиблих воїнів у роки Великої Вітчизняної війни; вивчення історії буднів (історія створення колгоспів, заводів, фабрик, музеїв тощо); вивчення історії створення піонерської та комсомольської організацій у населених пунктах; топоніміка (легенди і перекази про походження назв географічних об'єктів та населених пунктів); вивчення інтернаціональних та прикордонних зв'язків республіки; охорона та збереження історико-культурних пам'яток і природних багатств краю; популяризація історико-краєзнавчих надбань рідного краю серед ювенту, батьків та земляків.

З-поміж форм організації історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України досліджуваного періоду виокремлено: масові (експедиції, походи, екскурсії, вечори, олімпіади, створення краєзнавчих куточків, музеїв, зустрічі з учасниками та очевидцями історичних подій, краєзнавчі ігри); групові (гуртки, товариства, випуск стінгазет, лекторії, видання рукописних журналів); індивідуальні (читання літератури, робота з документами, експонатами музею, підготовка рефератів, запис спогадів, опис пам'ятників історії та культури, спостереження за навколишнім, життям та побутом місцевого населення, виконання пізнавальних завдань, виготовлення наочних посібників та ін.).

4. Розкрито навчально-методичне та інформаційне забезпечення історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України у 60-ті роки ХХ ст.

З'ясовано, що підготовка піонерських та педагогічних кадрів з питань історико-краєзнавчої діяльності здійснювалася в таких формах: 10-місячні педагогічні курси в загальноосвітніх школах, піонерські факультети у педагогічних інститутах, відділення у педагогічних училищах та ін.

Здійснено аналіз основних джерел історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України у 60-ті роки ХХ ст.: матеріальні (археологічні знахідки; етнографічні пам'ятки; пам'ятки історії, культури та архітектури; пам'ятники скульптури та архітектури малих форм; мистецтво); письмові (літературні джерела; періодика; видання довідкового характеру, статистичні джерела; архівні документи; літописи, щоденники; листи, спогади); усні (усна народна творчість, розповіді-спогади, бесіди-зустрічі, пісні, легенди, перекази, казки); наочно-образні (археологічні матеріальні знахідки, фото- і кіноматеріали, звуко- та відеозаписи, нагороди, предмети побуту і трудових подвигів) та ін.

З'ясовано, що значну роль у висвітленні результатів історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації відігравали періодичні видання: центральні (урядові, дитячі та педагогічні) та регіональні. Публікації дитячої преси 60-х рр. ХХ ст. (журнали «Пионер», «Костёр», «Пионерія» та ін., газети «Юный ленинец», «Пионерская правда», «Зірка» та ін.), матеріали яких базувалися на фактах із життя піонерів та повідомленнях власних кореспондентів, сприяли залученню підлітків до участі в експедиціях, розшуку невідомих героїв Великої

Вітчизняної війни, висвітлювали їхню участь у встановленні меморіальних дощок, відкритті обелісків, музеїв тощо. Публікації, вміщені у педагогічних періодичних виданнях (журнали «Советская педагогика», «Радянська школа» та ін.), описували актуальні питання історико-краєзнавчого спрямування та сприяли залученню дітей до пошукової роботи.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Подальшого вивчення потребують такі питання: історико-педагогічний досвід організації роботи з охорони та збереження історико-культурних пам'яток та природних багатств краю, організації діяльності шкільних музеїв у різні роки; вивчення історії свого краю та минулого країни з метою використання позитивних історико-педагогічних надбань в сучасній виховній практиці, розвитку педагогічного краєзнавства тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації

1. Дука Т. М. Історико-краєзнавча діяльність піонерської організації України (60-ті роки ХХ ст.) / Т. М. Дука // Теорія та методика навчання та виховання : зб. наук. пр. / за заг. ред. член-кор. НАПН України А. В. Троцько. – Харків : ХНПУ, 2011. – Вип. 29. – С. 30–40.
2. Дука Т. М. З історії становлення та розвитку піонерської організації у 20-ті рр. ХХ ст. / Т. М. Дука // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту ім. Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та ін.]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – Вип. 42, ч. 2. – С. 197–204.
3. Дука Т. М. Джерела історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації 60-х років ХХ століття / Т. М. Дука // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту ім. Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та ін.]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2013. – Вип. 44, ч. 1. – С. 272–278.
4. Дука Т. М. Зміст історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України у 60-ті роки ХХ ст. / Т. М. Дука // Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка : зб. наук. пр. – Глухів : Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2013. – Вип. 20. – С. 101–105.
5. Дука Т. М. Становлення й динаміка формування історико-краєзнавчої роботи піонерської організації України (60-ті рр. ХХ ст.) / Т. М. Дука // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія : зб. ст. – Ялта : РВВ КГУ, 2014. – Вип. 44, ч. 2. – С. 111–119.
6. Дука Т. М. Нормативно-правове забезпечення історико-краєзнавчої діяльності у змісті роботи піонерської організації України (60-ті рр. ХХ ст.) / Т. М. Дука // Сборник научных трудов SWorld. – Иваново : МАРКОВА АД, 2014. – Вып. 2, т. 13. – С. 61–67.
7. Дука Т. М. Историко-краеведческая деятельность в содержании работы пионерской организации Украины (вторая половина ХХ в.): историографический аспект / Т. М. Дука // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – Курск, 2014. – № 1 (91). – С. 139–142.
8. Дука Т. М. Напрями історико-краєзнавчої діяльності у змісті роботи

піонерської організації України у 60-ті рр. ХХ ст. / Т. М. Дука // Людинознавчі студії : зб. наук. пр. Дрогобицького держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка / ред. кол.: Н. Скотна (гол. ред.), М. Чепіль (ред. розділу) [та ін.]. – Дрогобич : Вид. від. ДДПУ ім. Івана Франка, 2014. – Вип. 29, ч. 3: Педагогіка. – С. 37–46.

Опубліковані праці апробаційного характеру

9. Дука Т. М. Діяльність піонерської організації у 60-ті роки ХХ століття: історико-краєзнавчий аспект / Т. М. Дука // Вісник Інституту розвитку дитини (додаток) : метод. та практич. матеріали. – Вип. 3. – К., 2012. – С. 121–123.

10. Дука Т. М. Історико-краєзнавча діяльність піонерської організації України (60-ті рр. ХХ ст.) / Т. М. Дука // Історико-краєзнавче дослідження: традиції та інновації : матеріали Міжнар. історико-краєзнавчої конф. – Суми, 2013. – Ч. I. – С. 176–179.

Праці, які додатково відображають результати дослідження

11. Дука Т. М. Основные направления историко-краеведческой деятельности в содержании работы пионерской организации Украины в 60-е годы ХХ века / Т. М. Дука // Аспирантский вестник Армавирской государственной педагогической академии. Ежегодник : сб. науч. ст. – Армавир : РИО АГПА, 2013. – Вып. III. – С. 97–102.

12. Дука Т. М. Історико-краєзнавчі форми роботи з батьками дітей із особливими потребами / Т. М. Дука // Вплив навколишнього середовища на особистість дитини : зб. матеріалів Всеукр. конф. молодих учених та студ. – Умань, 2014. – С. 108–109.

13. Дука Т. М. Туристичні форми роботи з батьками дітей з особливими потребами за програмою взаємопідтримки «Батьки для батьків» / Т. М. Дука // Актуальні проблеми корекційної педагогіки : матеріали регіонального наук.-практич. семінару / ред. кол.: О. В. Чепка, Н. А. П'ясецька, І. А. Малишевська та ін. – Умань, 2013. – С. 83–84.

АНОТАЦІЇ

Дука Т. М. Історико-краєзнавча діяльність піонерської організації України (60-ті роки ХХ ст.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань, 2015.

У дисертації виявлено і розкрито організаційно-педагогічні засади історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України у 60-ті роки ХХ ст., що охоплюють: історію становлення та розвитку історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України, її нормативне забезпечення, зміст (всесоюзні, республіканські та обласні краєзнавчі ігри, походи, акції, операції, естафети, рейди; марші червоних слідопитів; робота вуличних експедиційно-пошукових загонів, екскурсійно-туристична робота в літній період; створення експозицій та музеїв тощо), напрями, форми, навчально-методичне та інформаційне забезпечення.

Удосконалено наукові знання про історіографію проблеми та джерельну базу дослідження. Уточнено змістове наповнення поняття «історико-краєзнавча діяльність». Подальшого розвитку набуло висвітлення історії діяльності

піонерської організації України в досліджуваний період.

До наукового обігу введено маловідомі та невідомі архівні документи, історичні факти, пов'язані з історико-краєзнавчою діяльністю піонерської організації України у 60-ті роки ХХ ст.

Ключові слова: історико-краєзнавча діяльність, піонерська організація, Україна, організаційно-педагогічні засади.

Дука Т. Н. Историко-краеведческая деятельность пионерской организации Украины (60-е годы ХХ в.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины. – Умань, 2015.

В диссертации приведено теоретическое обобщение и предложено новый подход к решению важной и актуальной задачи, что выражается в раскрытии организационно-педагогических основ историко-краеведческой деятельности пионерской организации в 60-е годы ХХ в.

Историографический обзор проблемы историко-краеведческой деятельности пионерской организации Украины в указанный период осуществлен в соответствии с тремя хронологическими периодами: I период – советский (1960-е годы – 1991 год); II период – постсоветский (1991–2000 годы); III период – современный (с 2000 года до нынешнего времени). Историографические источники каждого периода выделены в тематические группы: I группа – нормативно-правовая и научно-методическая литература; II группа – периодические издания: центральные (правительственные, детские, педагогические), региональные; III группа – художественная, художественно-публицистическая и педагогическая литература; IV группа – научно-исследовательская литература.

Источниками исследования стали архивные документы Центрального государственного архива органов власти и управления Украины, Центрального государственного архива общественных объединений Украины, Государственный архив Черкасской области: документы партийных, молодежных и детских организаций. Использование названных источников позволило проанализировать и обобщить опыт историко-краеведческой деятельности пионерской организации Украины в исследуемый период.

Установлено, что историко-краеведческая деятельность была целенаправленной и имела цель изучение героики края во всех ее проявлениях (освободительная борьба, казачество, партизанское движение, события Великой Отечественной войны, подвиги героев-земляков, космонавтов, художников и др.) путем вовлечения пионеров в историко-краеведческие мероприятия, каковыми были всесоюзные экспедиции (первая экспедиция – 1956–1957 гг., вторая – 1958–1959 гг., третья – 1961–1962 гг., четвертая – 1963–1964 гг., пятая – 1968–1969 гг.); международная кампания по охране памятников культуры (с 1964 г.); рейд славы (1964–1965 гг.); сбор материалов для создания музея А. Гайдара в г. Каневе (1965–1967 гг.); операция «Сумка Гайдара» (весна 1969 г.); Всесоюзный марш пионерских отрядов «Всегда готовы!» (1969–1970 гг.) и др.

Проанализировано нормативное обеспечение историко-краеведческой деятельности пионерской организации Украины в 60-е годы XX ст.: постановления, приказы, инструктивно-методические письма и т. д. Работа областных экскурсионно-туристических станций определялась руководящими документами. Областные экскурсионно-туристические станции разрабатывали и рассылали условия проведения всех историко-краеведческих мероприятий, а также методические указания, маршруты их проведения. Охарактеризованы содержание, направления и формы историко-краеведческой деятельности пионерской организации Украины в указанный период.

Установлено, что содержание историко-краеведческой деятельности пионерской организации Украины определялось государственной политикой, правящей партией, требованиями того времени и реализовывался через историко-краеведческие мероприятия (всесоюзные, республиканские и областные краеведческие игры, походы, акции, операции, эстафеты, рейды; марши красных следопытов; работу уличных экспедиционно-поисковых отрядов, экскурсионно-туристическую работу в летний период; создание экспозиций и музеев и др.).

Доказано, что историко-краеведческая деятельность пионерской организации Украины реализовывалась по следующим основным направлениям: изучение истории своего края; изучение прошлого страны; изучение жизни и деятельности известных земляков; изучение жизни и деятельности известных людей страны; поиск имен и останков погибших воинов в годы Великой Отечественной войны; изучение истории будней; изучение истории создания пионерской и комсомольской организаций в населенных пунктах; топонимика; изучение международных и приграничных связей республики; охрана и сохранение историко-культурных памятников и природных богатств края; популяризация историко-краеведческих достижений родного края среди октябрят, родителей, земляков.

Выделены формы организации историко-краеведческой деятельности пионерской организации Украины исследуемого периода: массовые, групповые, индивидуальные.

Проанализированы источники историко-краеведческой деятельности и установлены методы работы с ними в деятельности пионерской организации Украины в 60-е годы XX ст.

Определено, что создание учебно-методических материалов для подготовки педагогических кадров по вопросам историко-краеведческой деятельности требовало новых учебно-методических разработок, новых способов организации тематических походов, экскурсий, эстафет, конкурсов, туристических вечеров, акций и т. д.

Выяснено роль периодических изданий в историко-краеведческой деятельности пионерской организации. Установлено, что публикации детской (журналы «Пионер», «Костёр», «Пионерия», газеты «Юный ленинец», «Пионерская правда», «Зірка») и педагогической (журналы «Советская педагогика», «Радянська школа» и др.) прессы 60-х гг. XX ст. описывали актуальные вопросы историко-краеведческого направления и способствовали привлечению детей к поисковой работе.

В результате исследования организационно-педагогических основ

историко-краеведческой деятельности пионерской организации Украины в 60-е годы XX в. установлено, что изучение историко-краеведческих достижений и подвигов земляков формировало у пионеров исследуемого периода чувство гордости за свой край, уважение к старшему поколению, к людям труда, стремление к позитивным действиям благодаря сбору информации, которая передавалась следующим поколениям.

В научный оборот вошли малоизвестные и ранее неизвестные архивные документы, исторические факты, связанные с историко-краеведческой деятельностью пионерии 60-х годов XX в.

Ключевые слова: историко-краеведческая деятельность, пионерская организация, Украина, организационно-педагогические принципы.

Duka T. M. Historical and local lore activities of Pioneer organization in the Ukraine (60-ies of XX century). – On the right of manuscript.

Scientific thesis for the degree of the Candidate of Pedagogical Sciences in Specialty 13.00.01 – General Pedagogics and History of Pedagogy. – Uman State Pavlo Tychyna Pedagogical University. – Uman, 2015.

The thesis has identified organizational and pedagogical principles of historical and local lore activities of the Pioneer organization in the Ukraine in the 1960s, that include: the history of the formation and development of local lore of the Pioneer organization in the Ukraine, its legal support; contents (all-Union, republic and regional local lore games, hiking tours, promotions, companies, relay races, raids, marches of Red Rangers, the work of street search expedition, excursion and tour work in summer time; exhibitions and museums, etc.), lines, shapes, methodical and informational support of Local History by Pioneer organization of Ukraine in the period.

The scientific knowledge of the historiography and the sources of the problem were improved. The contextual meaning of specified concept «local lore activities» was clarified. The history of Pioneer organization of Ukraine has been researched in the period. Unknown archival documents, historical facts related to the local history of pioneering activities in the Ukraine in 1960s were put into scientific usage.

Key words: local historical activities, Pioneer organization, the Ukraine, organizational and pedagogical principles.

Підписано до друку 28.02.2015 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 83.

«Видавництво “Науковий світ”»®
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Боженка, 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit23@ukr.net
Сайт: nsvit.cc.ua